

Egidiusz Jarosław Włodarczyk OFM

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

egidiusz@wp.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-6947-8593>

Aktualność charyzmatu franciszkańskiego w przepowiadaniu papieża Franciszka

 <https://doi.org/10.15633/ps.26306>

Egidiusz Jarosław Włodarczyk OFM – dr nauk teologicznych, prezbiter, homileta, członek Stowarzyszenia Homiletów Polskich, wykładowca homiletyki w Wyższym Seminarium Duchownym oo. Bernardynów w Kalwarii Żebrzydowskiej.

Article history • Received: 15 Feb 2022 • Accepted: 15 Jun 2022 • Published: 30 Sep 2022
ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstract

The Current Relevance of Franciscan Charisma in the Pope Francis' preaching

Presentation of the current relevance of franciscan charisma in Pope Francis' preaching is the aim of this article. The franciscan spirituality and the Pope Bergoglio's teaching are very extensive issues. Identification of all the common points would require more comprehensive study. In the paper there was made a summary of the most important facts and statements of Pope that confirms his fascination with Saint Francis from Assisi. The fact that living 800 years after the saint's death, the Pope chooses St. Francis for his patron and often reminds his person and his words, showing it as a valuable guidance for a contemporary man, indicates constant relevance of franciscan charisma.

Keywords: St. Francis from Assisi, Pope Francis, franciscan charisma

Abstrakt

Aktualność charyzmatu franciszkańskiego w przepowiadaniu papieża Franciszka

Artykuł stawia sobie za cel ukazanie aktualności charyzmatu franciszkańskiego w nauczaniu papieża Franciszka. Zarówno duchowość franciszkańska, jak i nauczanie papieża Bergoglio stanowią zagadnienia bardzo obszerne. Wskazanie wszystkich punktów wspólnych wymagałoby o wiele obszerniejszego opracowania. W tekście dokonano zestawienia najistotniejszych faktów i wypowiedzi papieża, które potwierdzają jego fascynację osobą św. Franciszka z Asyżu. Fakt, iż papież, żyjący 800 lat od czasów posługi św. Franciszka, obiera go jako patrona, wielokrotnie przywołuje jego osobę i słowa, ukazując je jako cenną wskazówkę dla współczesnego człowieka, świadczy o niezmiennej aktualności charyzmatu franciszkańskiego.

Słowa kluczowe: św. Franciszek z Asyżu, papież Franciszek, charyzmat franciszkański

Bez wątpienia Franciszek z Asyżu, człowiek, który zakończył swoje ziemskie życie bez mała osiemset lat temu, jest świętym ciągle aktualnym i ponadczasowym¹. Nieustannie pojawiają się w Kościele ludzie i grupy osób, które zachwycone spojrzeniem Franciszka na Chrystusa, Jego Ewangelię i jej miejsce w życiu człowieka pragną iść jego śladem, a raczej wraz z nim iść śladem Chrystusa. W gronie osób pozostających pod urokiem i wpływem Biedaczyny w naszych czasach pozostaje Ojciec Święty Franciszek.

Czym jest charyzmat? Jedna z definicji określa go jako „dar nadprzyrodzony, którego Chrystus uwielbiony udziela wiernym przez Ducha Świętego w celu wypełnienia określonej służby we wspólnocie Ludu Bożego”². Przez charyzmat franciszkański można więc rozumieć nadprzyrodzony dar rozumienia Boga, świata i człowieka, który otrzymał Biedaczyna z Asyżu, by wypełnić powierzona mu przez Boga misję. Celem niniejszego opracowania jest przywołanie wybranych wypowiedzi Ojca Świętego potwierdzających, iż dostrzega on aktualność charyzmatu franciszkańskiego i przypomina o niej adresatom swojego przepowiadania.

1. Wybór imienia i jego konsekwencje

Należy podkreślić, że sam wybór imienia „Franciszek”, którego 13 marca 2013 roku dokonał kard. Jorge Mario Bergoglio, nie był kwestią przypadku. Papież podkreśla to słowem i czynem. Nie ma on jednak związku z pochodzeniem rodziny przyszłego namiestnika Chrystusa, choć 17 marca 2013 roku, podczas rozważania przed modlitwą Anioł Pański na placu św. Piotra, papież Franciszek przyznał, że wybór tego imienia umacnia jego więzy z włoską ziemią poprzez pochodzących z Włoch jego przodków³. Podczas spotkania z dziennikarzami, trzy dni po wyborze, w auli Pawła VI, Ojciec Święty nawiązał do dyskusji związanych z wybranym przez niego imieniem. Przyznał, że początkowo nie dla wszystkich było jasne, o którego Franciszka chodzi: Franciszka Ksawerego, Franciszka

1 P. Anzulewicz, F. H. Lipiński, *Ewangelia rozświetliła jego życie. Święty Franciszek z Asyża i jego dziedzictwo*, Gdańsk 1998, s. 13.

2 L. Stachowiak, *Charyzmat*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 92–93.

3 *Herb i motto Papieża Franciszka*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 17.

Salezego czy Franciszka z Asyżu. Wyjaśnił, jak doszło do tego wyboru. Podczas konklawe, siedzący obok niego przyjaciel, kard. Claudio Hummes⁴, franciszkanin, powiedział do niego: „Nie zapominaj o ubogich, nie zapominaj o ubogich”. Papież wyjaśniał:

Te słowa [...] „ubodzy, ubodzy”. Potem od razu, w odniesieniu do ubogich, pomyślałem o Franciszku z Asyżu. Pomyślałem też o wojnach [...]. A tymczasem Franciszek jest człowiekiem pokoju. I stąd wzięto się imię w moim sercu: Franciszek z Asyżu, który jest dla mnie człowiekiem ubóstwa, człowiekiem pokoju, kochającym stworzenie i strzegącym go [...]. On jest człowiekiem dającym nam tego ducha pokoju, człowiekiem ubogim⁵.

W czasie audiencji dla korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej 22 marca 2013 roku, wyjaśniając motywy, które kierowały nim podczas wyboru imienia, Franciszek po raz kolejny podał jego uzasadnienie. Pierwszym argumentem było umiłowanie przez Świętego z Asyżu ludzi ubogich. Papież zaznaczył, że chodzi nie tylko o ubóstwo materialne, ale także duchowe, które dotyka również mieszkańców krajów postrzeganych jako bogate. Jako drugi argument podał umiłowanie przez św. Franciszka pokoju. „Franciszek z Asyżu mówi nam: działajcie na rzecz budowania pokoju” – stwierdził. Dalej wyjaśniał, że jako pontifex chce budować mosty – z Bogiem i między ludźmi. W tym kontekście podkreślił wolę dialogu z islamem, mówiąc:

Ważne jest zintensyfikowanie dialogu między różnymi religiami. Myślę przede wszystkim o dialogu z islamem i bardzo cenna jest dla mnie obecność na Mszy św. inaugurującej moją posługę tak wielu przedstawicieli władz świeckich i religijnych świata islamskiego⁶.

4 Hummes Cláudio — ur. 1934, kardynał, franciszkanin, emerytowany prefekt Kongregacji ds. Duchowieństwa, od 2001 roku kardynał, emerytowany arcybiskup São Paulo w Brazylii, https://press.vatican.va/content/salastampa/en/documentation/cardinali_biografie/cardinali_bio_hummes_c.html (06.09.2021).

5 Franciszek, Kościół ubogi i dla ubogich. Przemówienie podczas spotkania z dziennikarzami, 16.03.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 12.

6 Franciszek, Działajcie na rzecz budowania pokoju. Przemówienie podczas audiencji dla korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, 22.03.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 27.

Jako trzeci argument przywołał szacunek dla „całej rzeczywistości stworzonej”, którego uczy Biedaczyna.

Na fakt, iż papież pozostaje wierny fascynacji osobą Franciszka z Asyżu wskazują ogłaszane przez niego dokumenty, których już same tytuły przywołują franciszkańskie skojarzenia. W 2020 roku ogłoszona została encyklika *Fratelli tutti*. Jej pierwsze słowa odwołują się wprost do słów św. Franciszka zawartych w dokumencie noszącym tytuł *Napomnienia*⁷. Papież stwierdza, że do napisania tej encykliki poświęconej braterstwu i przyjaźni społecznej zainspirował go św. Franciszek, który „wszędzie rozsiewał pokój i podążał u boku ubogich, opuszczonych, chorych, odrzuconych, ostatnich”⁸. Encyklikę *Laudato si'*⁹ rozpoczął cytatem z *Pieśni słonecznej* św. Franciszka, w której Biedaczyna ziemię nazwał matką i siostrą. Już na pierwszych stronach papież zaznaczył, że nie chce pisać tej encykliki bez odwołania się do pięknego i motywującego przykładu Świętego z Asyżu: „Przyjąłem jego imię jako przewodnika i inspirację w chwili mojego wyboru na Biskupa Rzymu”. Nazywa go „patronem ekologii integralnej, przeżywanej z radością i autentycznością”¹⁰. Aż trzykrotnie wspomina Franciszka po imieniu w swojej adhortacji *Gaudete et exultate*¹¹. W skierowanej głównie do młodych adhortacji *Christus vivit*, stawiając przed oczyma odbiorców młodych świętych, przywołuje postać Biedaczyny. Pisze, że usłyszał on Boże wezwanie „będąc młodym i pełnym marzeń człowiekiem”¹².

2. Zachwył słowem Boga

Przyczyn podobnego postrzegania Boga i Jego stworzenia przez św. Franciszka i papieża Bergoglio należy szukać przede wszystkim w podobnym podejściu do słowa Bożego. Papież Franciszek podczas audien-

7 Napomnienie 6, 1. Zob. Franciszek z Asyżu, *Napomnienia*, w: *Źródła franciszkańskie. Pisma świętego Franciszka. Źródła biograficzne świętego Franciszka. Pisma świętej Klary i źródła biograficzne. Teksty utrwalające normy dla braci i sióstr od pokuty*, red. R. Prejs, Z. Kijas, Kraków 2005, s. 199–200.

8 Franciszek, *Fratelli tutti*, 2.

9 Franciszek, *Laudato si'*, 1.

10 Franciszek, *Laudato si'*, 10.

11 Franciszek, *Gaudete et exultate*, 46, 100, 127.

12 Franciszek, *Christus vivit*, 52.

cji generalnej 27 stycznia 2021 roku powiedział: „Chrześcijanie tak bardzo utożsamiają się ze Słowem, że nawet gdyby spłonęły wszystkie Biblie świata, można by jeszcze ocalić ich «kalkę» na podstawie śladu, jaki zostawiło w życiu świętych”¹³. Z całą pewnością w ścisłej czołówce chrześcijan noszących w sobie ową kalkę czy wręcz będących kalką słowa Bożego znajduje się Biedaczyny z Asyżu, który w Ewangelii odczytał sens i treść swojego życia. Księgę tę uczynił także regułą zakonu, któremu dał początek. Pierwotna reguła składała się głównie z fragmentów Ewangelii, gdyż Franciszek nie widział potrzeby tworzenia nowego prawodawstwa, czegoś poza Ewangelią. Jego biografowie piszą, że po przełomowym spotkaniu ze słowem Bożym, Ewangelia przestała być dla niego księgą, a stała się osobą, „którą należy kochać i której mocno należy wierzyć”¹⁴. W księdze tej szukał światła będąc pewnym, że w niej spotyka Chrystusa, Jego naukę i Jego wolę.

Słowo Boże dla św. Franciszka nie było jedynie pięknym tekstem, którym można się przez chwilę zachwycić, a potem wrócić do codzienności. Widział w nim wskazówki, które jak najszybciej należy wprowadzić w życie. Taka postawa niejednokrotnie wprawiała w zakłopotanie tych, którzy słowo Boże chcieli nadmiernie interpretować, naginać do własnych potrzeb i możliwości. Franciszek z Asyżu był przekonany, że tylko życie Ewangelią jest w stanie pociągnąć innych ku Chrystusowi. Jeden z kardynałów następującymi słowami miał relacjonować życie Biedaczyny papieżowi Innocentemu III: „Spotkałem człowieka nadzwyczajnych cnót, który chce żyć według ideałów świętej Ewangelii i zachowywać w całej rozciągłości doskonałość podaną w Ewangelii”. Ów kardynał stwierdził także, że Franciszek starał się zachowywać Ewangelię „co do litery przez całe swoje życie”¹⁵.

Wiele gestów papieża Franciszka, odbieranych przez niektórych jako ostentacyjne czy nie do końca zrozumiałe jest właśnie próbą życia Ewangelią co do litery. 20 stycznia 2020 roku, wyjaśniając fragment Pierwszej Księgi Samuela (15, 16–23), stwierdził: „Tyle razy interpretujemy po swo-

¹³ Franciszek, Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej, 27.01.2021, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 42 (2021) nr 2, s. 24.

¹⁴ G. Montorsi, Franciszek nauczycielem życia. Według przekazu źródeł franciszkańskich, Kraków 2003, s. 72.

¹⁵ G. Montorsi, Franciszek nauczycielem życia, s. 77.

jemu Ewangelię i słowo Boże. Tymczasem wola Boża jest jasna i wyraża się w biblijnych przykazaniach oraz poprzez działanie Ducha Świętego w sercu”¹⁶. Papież niejednokrotnie zaskakuje dosłownym traktowaniem Ewangelii. Kardynał Konrad Krajewski dzieląc się swoimi spostrzeżeniami na ten temat stwierdza, że tym, co często zaskakuje ludzi z otoczenia papieża jest fakt, że on „robi dokładnie to, co Jezus i mówi dokładnie to, co Jezus”. Wyjaśnia: „Jestem pewny, że papież radykalnie żyje Ewangelią. To jest czysta Ewangelia”¹⁷. Papież, zachęcając do czytania Biblii ludzi młodych zaświadczył, że księga ta zajmuje szczególnie miejsce w jego życiu:

Bardzo kocham moją starą Biblię, która towarzyszyła mi przez połowę życia. Była świadkiem moich największych radości i bywała też mokra od moich łez. Jest moim najdroższym skarbem. Żyję nią i nie oddałbym jej za nic w świecie¹⁸.

Wierne życie słowem Bożym papież postrzega także jako fundamentalną formę apostołstwa. Wzywając wiernych, z którymi spotkał się w bazylice św. Pawła za Murami 14 kwietnia 2016 roku do tego, by stawiali sobie pytanie o to, jak swoją wiarą świadczą o Chrystusie, przywołał radę, którą Franciszek z Asyżu miał dać swoim braciom: „Głoście Ewangelię, jeśli trzeba, również słowami. Głosić życiem, świadectwem”. Wyjaśniał: „Brak spójności u wiernych i pasterzy między tym, co mówią a tym, co czynią, między słowami a sposobem życia podważa wiarygodność Kościoła”¹⁹. Papież mówi o potrzebie wiarygodnych świadków, którzy Ewangelię ukazywaliby życiem, a także słowem. Ta kolejność, jak już wspomniano, nie jest przypadkowa²⁰.

16 Franciszek, *Chrześcijanin jest posłuszny Słowu Pana*, <https://papiez.wiara.pl/doc/6118116.Chrzescijanin-jest-posluszny-Slowu-Pana> (01.09.2021).

17 K. Krajewski, *Zapach Boga*, Kraków 2019, s. 159–160.

18 *Czytać Biblię i żyć Biblią z papieżem Franciszkiem*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/inne/wam_2017_ksiega_ognia_01.html (15.10.2021).

19 Franciszek, *Spójność między słowem a życiem*. Homilia podczas wizyty w bazylice św. Pawła za Murami, 14.04.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 6, s. 19.

20 Franciszek, *Potrzebny jest tlen Ewangelii*. Przemówienie podczas audiencji dla uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, 14.10.2013, „Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 12, s. 18.

Kościół jest posłany, aby wszędzie rozbudzał nadzieję, zwłaszcza tam, gdzie jest stłumiona przez trudne warunki życiowe, niekiedy nieludzkie, tam, gdzie nadzieja nie oddycha, dusi się. Potrzebny jest tlen Ewangelii²¹.

Święty Franciszek rozważając życie Zbawiciela opisane na kartach Ewangelii szczególną uwagę poświęcał tajemnicy Wcielenia Syna Boga. Chcąc, aby słowa Biblii opisujące tę tajemnicę stały się dla człowieka bardziej zrozumiałe, wręcz namacalne, postanowił stworzyć w Greccio żywą ilustrację, która przerodziła się w tradycję budowania bożonarodzeniowej szopki. Papież Franciszek wyrażając podziw dla inicjatywy Biedaczyny i pochwalając zwyczaj budowania szopek napisał w 2019 roku bodaj jako pierwszy papież, specjalny dokument poświęcony „znaczeniu i wartości żłóbka” – list apostolski *Admirabile signum*²². Natomiast podczas audiencji generalnej 18 grudnia 2019 roku, nawiązując do swojej wizyty w Greccio, powiedział, że zwyczaj budowania szopek pozwala wnieść Ewangelię do domów, szkół, miejsc pracy, szpitali, więzień, miejsc publicznych. Zwyczaj ten przypominający o tajemnicy wcielenia nazwał „celebrowaniem bliskości Boga”. Podkreślił, że szopki są zaproszeniem do zatrzymania się i kontemplacji, a lokalne elementy wpisane w szopkę (krajobrazy, figurki przedstawiające przedstawicieli poszczególnych zawodów) przypominają, że Jezus przychodzi do życia człowieka tam, gdzie on żyje²³.

3. Wartość ewangelicznego ubóstwa

Kolejnym punktem, w którym papieskie nauczanie ukazuje aktualność charyzmatu franciszkańskiego jest temat ubóstwa. Chodzi tu zarówno

21 Franciszek, Potrzebny jest tlen Ewangelii. Przemówienie podczas audiencji dla uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, 14.10.2013, „Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 12, s. 19.

22 Franciszek, List apostolski *Admirabile signum* o znaczeniu i wartości żłóbka, 01.12.2019, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20191201_admirabile-signum.html (16.09.2020).

23 Franciszek, Czego uczy nas szopka bożonarodzeniowa? Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej, 18.12.2019, „Osservatore Romano” wyd. pol. 41 (2020) nr 1, s. 16–17.

o dostrzeżenie wartości ewangelicznego ubóstwa, jak i okazanie należnego szacunku ludziom ubogim.

„Och, jakże bardzo chciałbym Kościoła ubogiego i dla ubogich”²⁴. Te słowa wypowiedziane przez papieża u progu pontyfikatu stanowią wyjaśnienie wielu gestów, które wykonywał on w kolejnych miesiącach i latach swojej posługi. Już podczas inauguracji pontyfikatu zauważono, że szczególne miejsca przeznaczone dla uczestników wydarzenia zarezerwowane były właśnie dla ubogich. Jak odnotowano, mieli oni miejsca nie tylko obok „możnych tego świata”, ale nawet bliżej papieża²⁵. Ten gest stał się zwiastunem wielu podobnych, które papież wykonał od dnia inauguracji swojego pontyfikatu.

Trudno nie znaleźć tu echa postawy Franciszka z Asyżu. Dobrowolny wybór ubogiego życia, którego dokonał, opierał się na pragnieniu wiernego naśladowania Chrystusa. Symboliczny gest oddania przez niego ziemskiemu ojcu otrzymanych od niego dóbr materialnych, otwiera w życiu Biedaczyny etap naznaczony rezygnacją z tego, co niekonieczne do życia i zbawienia. W dobrowolnym ubóstwie Franciszek z Asyżu odkrył wolność i radość. Uświadomił sobie, że pozwala ono łatwiej osiągnąć życie wieczne: skłania do poszukiwania i gromadzenia dóbr duchowych. Franciszek zapragnął uczynić ubóstwo fundamentem założonego przez siebie zakonu. Brat Tomasz z Celano w *Życiorysie drugim św. Franciszka* przywołuje następujące słowa Biedaczyny:

O ile bracia odsuną się do ubóstwa, o tyle świat odsunie się od nich, i będą szukać, a nie znajdą. A jeżeli utrzymają ubóstwo, panią moją, to i świat ich wykarmi, ponieważ zostali dani światu na zbawienie²⁶.

W ubogim stylu życia papież dostrzega możliwość lepszego dostrzeżenia troski Boga o człowieka. W czasie spotkania z przełożonymi żeńskich zgromadzeń zakonnych 8 maja 2013 roku wyjaśniał, że ubóstwo

²⁴ Franciszek, *Kościół ubogi i dla ubogich*. Przemówienie podczas spotkania z dziennikarzami, 16.03.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 13.

²⁵ *Ubodzy obok możnych — goście Papieża*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 20.

²⁶ Tomasz z Celano, *Życiorys drugi świętego Franciszka z Asyżu*, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 614.

praktykowane przez osoby idące za Chrystusem ma być przewyżczeniem egoizmu na rzecz ufności w Bożą Opatrzność; zrozumieniem, że to nie ludzkie środki powodują wzrost Królestwa Bożego, ale moc i łaska Pana działająca przez słabość człowieka²⁷.

Papież, podobnie jak św. Franciszek, jest świadom, że właściwie zrozumiane i praktykowane ubóstwo pociąga za sobą inne cnoty, np. pokorę, postawę służby i umiejętność dostrzegania nadprzyrodzonej godności człowieka dotkniętego ubóstwem. Ubóstwo pociąga za sobą postawę pokory, oderwania się od przesadnej troski o własne „ja” i skierowania się ku Bogu. Do wymownej sytuacji doszło 18 maja 2013 roku podczas czuwania modlitewnego z okazji dnia ruchów, nowych wspólnot i stowarzyszeń kościelnych. Papież przypomniał uczestnikom spotkania skandującym z entuzjazmem jego imię, że najważniejszy jest Jezus: „Wszyscy krzyczeliście na placu: «Franciszek, Franciszek, papież Franciszek». A Jezus gdzie był? Ja bym wołał, żebyście wołali: «Jezus, Jezus jest Panem i jest właśnie pośród nas». Od tej chwili nie «Franciszek», ale «Jezus»”²⁸. Kolejnym owocem mądrze przeżywanego ubóstwa jest postawa służby. Odwiedzając prowadzony przez tercjarzy franciszkańskich szpital św. Franciszka z Asyżu w Rio de Janeiro w lipcu 2013 roku, papież przywołał historię nawrócenia Biedaczyny. Przypomniał, że w przełomowym momencie swojego życia Święty zrozumiał, że „nie rzeczy, posiadanie, bożki tego świata są prawdziwym bogactwem i dają prawdziwą radość, ale naśladowanie Chrystusa i służenie innym”²⁹. Podkreślił fakt, że przełomowym momentem w życiu Franciszka było spotkanie z trędowatym. Nawiązując do tego wydarzenia, dodał: „W każdym bracie i siostrze przeżywającym trudności bierzemy w objęcia cierpiące ciało

27 Franciszek, Droga adoracji i służby. Przemówienie podczas spotkania z przełożonymi żeńskich zgromadzeń zakonnych, 08.05.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 7, s. 7–8.

28 Franciszek, Kościół wychodzi naprzeciw wszystkim. Słowa wypowiedziane podczas czuwania modlitewnego z okazji dnia ruchów, nowych wspólnot i stowarzyszeń kościelnych, 08.05.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 7, s. 17.

29 Franciszek, Uczmy się brać w ramiona tych, którzy cierpią. Przemówienie podczas wizyty w Szpitalu św. Franciszka z Asyżu, 24.07.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 10, s. 15.

Chrystusa”³⁰. Zdaniem papieża, ewangeliczne ubóstwo przypomina, że nawet sprawowanie władzy jest służbą: „Nie możemy nigdy zapomnieć, że prawdziwa władza, na każdym poziomie, jest służbą, która swój świetlany szczyt osiąga na krzyżu”³¹.

Papież nie zawahał się odnieść Franciszkowego spojrzenia na ubóstwo do kwestii finansów i gospodarki. W przesłaniu wideo skierowanym do uczestników spotkania młodych ekonomistów w Asyżu³² 21 listopada 2020 roku zauważył, że Biedaczyna jest przykładem jak odrzucić teologię egoizmu i wybrać drogę daru. Powiedział:

Nie godzimy się na oddzielenie spraw ekonomicznych od tego, co ludzkie, rozwoju od cywilizacji, do której należy. Tym, co dla nas się liczy, jest człowiek, każdy człowiek, każda grupa ludzi, a także całą ludzkość³³.

Nie wszystkie jednak związane z ubóstwem gesty papieża należy odczytywać w kontekście franciszkańskim. Groziłoby to popełnieniem błędu nadinterpretacji. Już od pierwszych dni posługi Franciszka opinia publiczna zwróciła uwagę na skromne szaty liturgiczne, których używa podczas ceremonii, którym przewodniczy. Portal Wiara.pl opublikował tekst zatytułowany *Franciszek uczy ubóstwa*. Została w nim przytoczona wypowiedź Luciano Ghezzi, który od pół wieku prowadzi w Rzymie sklep z odzieżą dla księży i artykułami liturgicznymi. Miał on stwierdzić, że skoro „Franciszek używa ornatów, które kosztują tyle co koszula, czyli 60–70 euro, to wszyscy wokół niego ubierają się skromnie. Kościół się zmienia i wszyscy chcą kupować tanie rzeczy” – dodał³⁴.

³⁰ Franciszek, *Uczmy się brać w ramiona tych, którzy cierpią*. Przemówienie podczas wizyty w Szpitalu św. Franciszka w Asyżu, 24.07.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 10, s. 15.

³¹ Franciszek, *Droga adoracji i służby*. Przemówienie podczas spotkania z przełożonymi żeńskich zgromadzeń zakonnych, 08.05.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 7, s. 8.

³² Spotkanie miało odbyć się w Asyżu, ale z powodu pandemii odbyło się w formule online. Zob. Franciszek, *Przesłanie wideo do uczestników spotkania w Asyżu*, 21.11.2020, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 41 (2020) nr 12, s. 9.

³³ Franciszek, *Przesłanie wideo do uczestników spotkania w Asyżu*, 21.11.2020, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 41 (2020) nr 12, s. 7.

³⁴ Franciszek uczy ubóstwa, <https://papiez.wiara.pl/doc/2640071.Franciszek-uczy-ubostwa> (10.09.2021).

Błędem byłoby jednak szukanie uzasadnienia takiej postawy u św. Franciszka, który pozostając niedoścignionym wzorem ubóstwa i wyrzeczenia, w Pierwszym liście do kustoszów pisał:

Proszę was bardziej niż gdyby chodziło o mnie samego, o ile jest to stosowne i uważalibyście za pożyteczne, błagajcie pokornie duchownych, aby ponad wszystko czcili Najświętsze Ciało i Krew Pana naszego Jezusa Chrystusa [...]. Kielichy, korporały, ozdoby ołtarza i wszystko, co służy do Ofiary, niech będą kosztowne³⁵.

4. Troska o pokój

Bez cienia wątpliwości można powtórzyć za jednym ze znawców duchowości św. Franciszka, że Biedaczyna „funkcjonuje we współczesnej kulturze jako elokwentna i uniwersalna ikona rzecznika pokoju, a jego rodzinne miasto jako symboliczne miejsce ogólnoświatowego dialogu między religiami i kulturami”³⁶. Święty Jan Paweł II w orędziu na 23. Światowy Dzień Pokoju pisał, że Franciszek ukazał ważną zależność: „w pokoju z Bogiem możemy lepiej poświęcić się budowaniu pokoju z całym stworzeniem, który nie może istnieć bez pokoju między narodami”³⁷.

Święty Franciszek, jako wspomniana „ikona rzecznika pokoju”, stanowi źródło inspiracji także dla papieża Bergoglio, który wielokrotnie wzywał do modlitwy o pokój i podejmowania dzieł służących pokojowi. Uczynił to m.in. 8 września 2013 roku podczas rozważania przed modlitwą Anioł Pański. W wystąpieniu tym zaznaczył, że droga do pokoju jest długa i wymaga cierpliwości oraz wytrwałości³⁸. Przy tej samej okazji 9 listopada 2021 roku dążenie do pokoju papież obrazowo porównał do budowania mostów. Mówił, że ludzkość powinna pokonywać „granice

35 Franciszek z Asyżu, Pierwszy list do kustoszów, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 269.

36 A. Zając, Troska o pokój według św. Franciszka z Asyżu, „Polonia Sacra” 18 (2014) nr 1, s. 61.

37 Duchowość św. Franciszka. Materiały z sympozjum odbytego w dniach 13–14 listopada 1998 roku w Wyższym Seminarium Duchownym Ojców Franciszkanów w Łodzi Łągownikach, red. S. C. Napiórkowski, W. Koc, Niepokalanów 2001, s. 77.

38 Franciszek, Cierpliwie i wytrwale zabiegajmy o pokój. Rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański”, 08.09.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 10, s. 9.

wrogości i obojętności”, na rzecz budowania mostów „porozumienia i dialogu”³⁹. Podkreśla, że pokój jest pewny i trwały tylko wtedy, gdy pielęgnuje go wiele rąk, a każdy kto podejmuje się pielęgnowania „drzewa pokoju” powinien pamiętać, że jego wzrost zależy od prawdziwego Rolnika, a więc od Boga⁴⁰.

Jako warunek niezbędny do budowania pokoju papież postrzega szacunek dla osoby ludzkiej. Podkreślił to m.in. w przemówieniu podczas spotkania z naczelnymi rabinami Izraela 26 maja 2021 roku. Mówił:

Budowanie pokoju wymaga przede wszystkim poszanowania wolności i godności każdej osoby ludzkiej, która jak wierzą podobnie żydzi, chrześcijanie i muzułmanie, jest stworzona przez Boga i przeznaczona do życia wiecznego⁴¹.

Zgłębiając nauczanie papieża Franciszka nietrudno dostrzec jego troskę o dialog między religiami. Odnosząc się do dialogu między chrześcijaństwem a islamem papież wprost odwołuje się do postaci św. Franciszka. W katechezie wygłoszonej 6 lutego 2019 roku, wspominając swoją podróż do Zjednoczonych Emiratów Arabskich i pobyt na Półwyspie Arabskim, mówił:

Opatrzność zechciała, by był to papież, który ma na imię Franciszek, 800 lat po wizycie św. Franciszka z Asyżu u sułtana al-Malika al-Kamila. Często myślałem o Franciszku podczas tej podróży: pomagało mi to podczas różnych momentów tej wizyty, które przeżywałem, zachowywać w sercu Ewangelię, miłość Jezusa Chrystusa; w moim sercu była Ewangelia Chrystusa, modlitwa do Ojca za wszystkie Jego dzieci, [...] modlitwa, ażeby dialog między chrześcijaństwem i islamem był czynnikiem o decydującym znaczeniu dla pokoju na świecie⁴².

³⁹ Franciszek, *Potrzebne są mosty, a nie mury. Rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański”*, 09.11.2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 12, s. 51.

⁴⁰ Franciszek, *Pokój jest trwały, gdy pielęgnuje go wiele rąk. Przemówienie do uczestników sesji plenarnej ROACO*, 26.06.2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 7, s. 11.

⁴¹ Franciszek, *Budowanie pokoju wymaga poszanowania wolności i godności wszystkich. Przemówienie podczas wizyty u prezydenta Izraela*, 26.05.2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 6, s. 23.

⁴² Franciszek, *Dialog między chrześcijaństwem i islamem ma decydujące znaczenie dla pokoju na świecie. Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej*, 06.02.2019,

Podczas katechezy wygłoszonej 3 kwietnia 2019 roku, po podróży do Maroka, ponownie podjął ten wątek. Stwierdził, że miał świadomość podążania śladami dwóch świętych: Franciszka z Asyżu i Jana Pawła II. Stawiając pytanie: „Dlaczego papież jedzie do muzułmanów”, odpowiedział:

Razem z muzułmanami wywodzimy się od jednego ojca – Abrahama. Dlaczego Bóg pozwala, by było tyle religii? On pozwolił na tę rzecz [...]. Lecz tym, czego Bóg chce, jest braterstwo między nami, a w sposób szczególny – i to było powodem mojej wizyty – z naszymi braćmi, synami Abrahama tak jak my, z muzułmanami⁴³.

5. Troska o stworzenie

Miłość Biedaczyny z Asyżu do świata stworzonego stanowi jeden z najczęściej przywoływanych przez hagiografów wątków jego życia. Niejednokrotnie motyw ten, tak wyraźnie obecny w literaturze franciszkańskiej, jest jednak nadmiernie akcentowany, prezentowany w sposób nie do końca zgodny z rzeczywistością czy ukazywany niemal jako główna cecha św. Franciszka. Tymczasem, jak zauważają znawcy tematu, „opiewanie piękna przyrody, choć miało miejsce, nie stanowiło dla Świętego głównego przesłania – ważniejsze okazuje się uwielbienie Boga jako Stwórcy i Ojca”⁴⁴. Bez wątplenia Biedaczyna dostrzegał w stworzeniu wartość wymagającą szacunku. Jego stosunek do świata stworzonego oddaje w pewnym stopniu przypisywany mu tekst zatytułowany *Pieśń słoneczna*⁴⁵. Nie znajdziemy w niej jednak naiwnego ani bałwochwalczego zachwytu stworzeniem, ale uwielbienie Tego, który wszystko stworzył.

Postrzeganie świata przyrody jako dzieła i daru Boga pociąga za sobą odpowiednią postawę: wdzięczność wobec Dawcy i uszanowania daru.

„L'Osservatore Romano” wyd. pol. 40 (2019) nr 2, s. 11.

43 Franciszek, Bóg pragnie braterstwa między chrześcijanami i muzułmanami. Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej, 03.04.2019, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 40 (2019) nr 4–5, s. 31.

44 R. Prejs, *Osoba i przesłanie św. Franciszka*, „Polonia Sacra” 18 (2014) nr 1, s. 21.

45 Franciszek z Asyżu, *Pieśń słoneczna albo pochwała stworzeń*, w: *Źródła franciszkańskie*, s. 345–349.

Elementy te wiele razy pojawiają się w wypowiedziach Ojca Świętego. Podczas mszy świętej na rozpoczęcie pontyfikatu 19 marca 2013 roku mówił, że człowiek jest powołany przez Boga do opieki nad „całą rzeczywistością stworzoną, pięknem stworzenia”, do poszanowania każdego Bożego stworzenia oraz środowiska, w którym żyje. Podkreślił, że mówi o tym Księga Rodzaju i przykład św. Franciszka⁴⁶. W innym miejscu wyjaśniał: „Rodzina ludzka otrzymała od Stwórcy wspólny dar: przyrodę. [...] Przyroda jest do naszej dyspozycji, a my jesteśmy powołani do odpowiedzialnego nią zarządzania”⁴⁷. Podczas audiencji generalnej 21 maja 2021 roku precyzował:

Stworzenie nie jest własnością, którą możemy rządzić według własnego upodobania, ani też własnością kilku nielicznych osób: stworzenie jest darem, jest cudownym darem, który dał nam Bóg, byśmy o niego dbali i wykorzystywali go dla dobra wszystkich, zawsze z wielkim szacunkiem i wdzięcznością. [...] Musimy dbać o świat stworzony, ponieważ jest darem, który dał nam Pan, jest prezentem od Boga dla nas; jesteśmy stróżami stworzenia. Kiedy wykorzystujemy świat stworzony, niszczyliśmy znak miłości Boga⁴⁸.

O „wykorzystywaniu” świata mówił także do uczestników międzynarodowego zlotu „Euromoot 2019” 3 sierpnia 2019 roku. Zauważył, że ewangeliczna zasada „Dawajcie, a będzie wam dane” znajduje zastosowanie także w stosunku do świata stworzonego. Mówił: „Jeżeli będziemy go nadal wyzyskiwać, da nam straszliwą naukę. Już to widzimy. Jeżeli o niego zadbamy, będziemy mieli dom także jutro”⁴⁹.

46 Franciszek, Bądźmy „opiekunami” stworzenia. Homilia podczas mszy świętej na rozpoczęcie posługi Piotrowej, 19.03.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 18.

47 Franciszek, Braterstwo podstawą pokoju i drogą do niego. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 1, s. 9.

48 Franciszek, Bóg przebacza, świat stworzony nie. Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej, 21.05.2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 6, s. 51.

49 Franciszek, Mapą naszego życia jest Ewangelia. Przemówienie do uczestników międzynarodowego zlotu „Euromoot 2019”, 03.08.2019, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 40 (2019) nr 9, s. 27.

Dostrzeganie dobra i piękna stworzenia, którego szczytem człowiek, jest według papieża „źródłem pogody i pokoju oraz sprawia, że chrześcijanin jest radosnym świadkiem Boga na wzór św. Franciszka z Asyżu”⁵⁰.

W adhortacji *Querida Amazonia* wśród czterech „marzeń” papież wymienia „marzenie ekologiczne”. Mówi o odnajdowaniu Boga w stworzeniu. Umożliwi ono otwarcie się ludzkiego serca „na Boga, który nie tylko stworzył wszystko, co istnieje, ale także dał nam siebie samego w Jezusie Chrystusie”⁵¹. Zrozumienie tych kwestii porównuje do procesu nawrócenia. O potrzebie „ekologicznego nawrócenia” pisał w orędziu na Światowy Dzień Pokoju 2020 roku. Przypomniał, że ma ono doprowadzić do „nowego spojrzenia na życie” i do zrozumienia, że Stwórca, który dał nam ziemię, wzywa nas do „radosnej wstrzemięźliwości i do dzielenia się”. Nawrócenie to ma się zrealizować poprzez przekształcenie relacji z innymi ludźmi i innymi istotami żywymi i Stwórcą, który „jest źródłem wszelkiego życia”⁵².

Zakończenie

Podsumowując należy stwierdzić, że Ojciec Święty Franciszek w swoim nauczaniu wielokrotnie przywołuje postać Biedaczyny z Asyżu i odwołuje się do jego sposobu postrzegania Boga, człowieka i świata. Myliłby się jednak ten, kto chciałby dostrzec w papieżu kopię, nowe wcielenie Biedaczyny. Franciszek pozostając wierny słowom zawartym w napisanej przez siebie adhortacji *Gaudete et exultate*, kroczy swoją drogą do świętości nie naśladowując bezrefleksyjnie czegoś, co „nie było dla niego pomyślane”⁵³. Z elementów charyzmatu franciszkańskiego korzysta w sposób przemyślany i dojrzały.

Czy zatem charyzmat franciszkański w przepowiadaniu papieża Franciszka jest aktualny? Najlepszą odpowiedź stanowią słowa prof. Giovanniego Marii Viana, byłego redaktora naczelnego *L'Osservatore*

50 Franciszek, Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej, 21.05.2014, s. 51.

51 Franciszek, *Querida Amazonia*, 41.

52 Franciszek, *Pokój jako droga nadziei: dialog, pojednanie i nawrócenie ekologiczne*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 2020, „*L'Osservatore Romano*” wyd. pol. 41 (2020) nr 1, s. 6.

53 Franciszek, *Gaudete et exultate*, 11.

Romano, który niedługo po wyborze kardynała Bergoglio na Stolicę św. Piotra pisał, że imię, które wybrał nowy papież odnosi się do Franciszka z Asyżu, nazywanego przez współczesnych Drugim Chrystusem. Stwierdził z naciskiem, że jest ono „imieniem symbolicznym, utożsamianym z wartościami, których oczekują i za którymi tęsknią członkowie Kościoła i ludzie spoza wspólnoty”⁵⁴.

Bibliografia

- Anzulewicz P., Lipiński F. H., *Ewangelia rozświetliła jego życie. Święty Franciszek z Asyżu i jego dziedzictwo*, Gdańsk 1998.
- Duchowość św. Franciszka. Materiały z sympozjum odbytego w dniach 13–14 listopada 1998 r. w Wyższym Seminarium Duchownym Ojców Franciszkanów w Łodzi Łagiewnikach*, red. S. C. Napiórkowski, W. Koc, Niepokalanów 2001.
- Franciszek, *Gaudete et exultate*.
- Franciszek, *Fratelli tutti*.
- Franciszek, *Laudato si'*.
- Franciszek, Bądźmy „opiekunami” stworzenia. Homilia podczas mszy świętej na rozpoczęcie posługi Piotrowej, 19.03.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 18–19.
- Franciszek, Spójność między słowem a życiem. Homilia podczas wizyty w bazylice św. Pawła za Murami, 14.04.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 6, s. 18–19.
- Franciszek, Bóg przebacza, świat stworzony nie. Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej, 21.05.2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 6, s. 50–51.
- Franciszek, Dialog między chrześcijaństwem i islamem ma decydujące znaczenie dla pokoju na świecie. Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej, 06.02.2019, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 40 (2019) nr 2, s. 11–12.
- Franciszek, Bóg pragnie braterstwa między chrześcijanami i muzułmanami. Katecheza wygłoszona podczas audiencji generalnej, 03.04.2019, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 40 (2019) nr 4–5, s. 31–32.

54 G. M. Vian, *Imię i słowa*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 13.

- Franciszek, *Czego uczy nas szopka bożonarodzeniowa?* Katecheza wygłoszona podczas audyencji generalnej, 18.12.2019, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 41 (2020) nr 1, s. 16–17.
- Franciszek, *Katecheza wygłoszona podczas audyencji generalnej*, 27.01.2021, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 42 (2021) nr 2, s. 22–24.
- Franciszek, *Braterstwo podstawą pokoju i drogą do niego*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 1, s. 4–10.
- Franciszek, *Pokój jako droga nadziei: dialog, pojednanie i nawrócenie ekologiczne*. Orędzie na Światowy Dzień Pokoju 2020, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 41 (2020) nr 1, s. 4–7.
- Franciszek, *Christus vivit*.
- Franciszek, *Querida Amazonia*.
- Franciszek, *Mapą naszego życia jest Ewangelia*. Przemówienie do uczestników międzynarodowego zlotu „Euromoot 2019”, 03.08.2019, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 40 (2019) nr 9, s. 25–27.
- Franciszek, *Pokój jest trwały, gdy pielęgnuje go wiele rąk*. Przemówienie do uczestników sesji plenarnej ROACO, 26.06.2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 7, s. 11–12.
- Franciszek, *Działajcie na rzecz budowania pokoju*. Przemówienie podczas audyencji dla korpusu dyplomatycznego akredytowanego przy Stolicy Apostolskiej, 22.03.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 25–27.
- Franciszek, *Potrzebny jest tlen Ewangelii*. Przemówienie podczas audyencji dla uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, 14.10.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 12, s. 18–19.
- Franciszek, *Kościół ubogi i dla ubogich*. Przemówienie podczas spotkania z dziennikarzami, 16.03.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 12–13.
- Franciszek, *Droga adoracji i służby*. Przemówienie podczas spotkania z przełożonymi żeńskich zgromadzeń zakonnych, 08.05.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 7, s. 7–9.
- Franciszek, *Budowanie pokoju wymaga poszanowania wolności i godności wszystkich*. Przemówienie podczas wizyty u prezydenta Izraela, 26.05.2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 6, s. 23–24.

- Franciszek, Uczmy się brać w ramiona tych, którzy cierpią. Przemówienie podczas wizyty w Szpitalu św. Franciszka z Asyżu, 24.07.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 10, s. 15–16.
- Franciszek, Przesłanie wideo do uczestników spotkania w Asyżu, 21.11.2020, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 41 (2020) nr 12, s. 4–9.
- Franciszek, Cierpliwie i wytrwale zabiegajmy o pokój. Rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański”, 08.09.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 10, s. 8–9.
- Franciszek, Potrzebne są mosty, a nie mury. Rozważanie przed modlitwą „Anioł Pański”, 09.11.2014, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 35 (2014) nr 12, s. 51.
- Franciszek, Kościół wychodzi naprzeciw wszystkim. Słowa wypowiedziane podczas czuwania modlitewnego z okazji dnia ruchów, nowych wspólnot i stowarzyszeń kościelnych, 18.05.2013, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 7, s. 16–20.
- Franciszek z Asyżu, Napomnienia, w: *Źródła franciszkańskie. Pisma świętego Franciszka. Źródła biograficzne świętego Franciszka. Pisma świętej Klary i źródła biograficzne. Teksty utrwalające normy dla braci i sióstr od pokuty*, Kraków 2005, s. 193–206.
- Franciszek z Asyżu, Pierwszy list do kustoszów, w: *Źródła franciszkańskie. Pisma świętego Franciszka. Źródła biograficzne świętego Franciszka. Pisma świętej Klary i źródła biograficzne. Teksty utrwalające normy dla braci i sióstr od pokuty*, Kraków 2005, s. 269–270.
- Franciszek z Asyżu, Pierwszy list do kustoszów, w: *Źródła franciszkańskie. Pisma świętego Franciszka. Źródła biograficzne świętego Franciszka. Pisma świętej Klary i źródła biograficzne. Teksty utrwalające normy dla braci i sióstr od pokuty*, Kraków 2005, s. 269–270.
- Franciszek z Asyżu, Pieśń słoneczna albo pochwała stworzeń, w: *Źródła franciszkańskie. Pisma świętego Franciszka. Źródła biograficzne świętego Franciszka. Pisma świętej Klary i źródła biograficzne. Teksty utrwalające normy dla braci i sióstr od pokuty*, Kraków 2005, s. 345–349.
- Herb i motto Papieża Franciszka, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 17.
- Krajewski K., *Zapach Boga*, Kraków 2019.
- Montorsi G., *Franciszek nauczycielem życia. Według przekazu źródeł franciszkańskich*, Kraków 2003.

- Prejs R., *Osoba i przestanie św. Franciszka*, „Polonia Sacra” 18 (2014) nr 1, s. 7–23.
- Stachowiak L., *Charyzmat*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 92–93.
- Tomasz z Celano, *Życiorys drugi świętego Franciszka z Asyżu*, w: *Źródła franciszkańskie. Pisma świętego Franciszka. Źródła biograficzne świętego Franciszka. Pisma świętej Klary i źródła biograficzne. Teksty utrwalające normy dla braci i sióstr od pokuty*, Kraków 2005, s. 551–730.
- Ubodzy obok możnych – goście Papieża*, „L’Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 20.
- Vian G. M., *Imię i słowa*, „L’Osservatore Romano” wyd. pol. 34 (2013) nr 5, s. 13.
- Zajac A., *Troska o pokój według św. Franciszka z Asyżu*, „Polonia Sacra” 18 (2014) nr 1, s. 6.